

ТВОРЧЕ МИСЛЕННЯ ФАХІВЦЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

У статті представлено теоретичний огляд та аналіз наукової літератури з проблеми розвитку творчого мислення в сучасній психології.

Ключові слова: творчість, творче мислення, професійне творче мислення.

В статті представлено теоретичний огляд та аналіз наукової літератури по проблемі розвитку творчого мислення в сучасній психології.

Ключевые слова: творчество, творческое мышление, профессиональное творческое мышление.

In the article a theoretical overview and analysis of the scientific literature on the formation of creative thinking in modern psychology.

Keywords: creativity, creative thinking, professionalcreative thinking.

Мета: теоретично обґрунтувати поняття "творче мислення" як передумову розвитку професійної мобільності; виявити взаємозв'язок професійного та творчого мислення.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Розбудова державності в Україні зумовила нові тенденції щодо розвитку освіти. З'явилася нагальна потреба суспільства у творчих, діяльних, обдарованих, інтелектуально й духовно розвинених громадянах. Тому психологічні особливості творчості постійно перебувають у полі зору дослідників, оскільки від вирішення проблем, пов'язаних з управлінням, процесом розвитку професійної мобільності та становлення творчо обдарованої особистості, значною мірою залежить суспільний прогрес загалом.

Творчість сприяє виробленню вмінь вирішувати різні завдання, орієнтуватися в нових умовах, переборювати труднощі; вона збуджує і стимулює розвиток інтересів до діяльності, оскільки завжди пов'язана з відкриттям нового, знаходженням чогось рані-

ше не відомого. Творча праця - особливо складна, і навчання в умовах творчої праці якоюсь мірою гарантує в подальшому успішну діяльність, а також постійну спрямованість на її раціоналізацію, поліпшення якості та підвищення ефективності. Зокрема, виявлено позитивну роль творчості у стимулюванні пізнавальних інтересів, допитливості, розвитку професійної мобільності, дослідницької активності, здатності до знаходження оригінальних рішень, прогнозування.

Тому для здійснення соціально-економічних перетворень, розв'язання надзвичайно складних та нових завдань, людині сьогодення, а тим більше завтрашнього дня, уже не просто бажано, а необхідно оволодіти творчими вміннями, стратегіями і тактиками як інструментарієм не тільки у професійній, а навіть у повсякденній діяльності. Звідси випливає, що творчість повинна стати нормою професійної діяльності та нормою підготовки до неї, тобто кожен фахівець має бути творчим фахівцем. Саме тому ми вважаємо цю тему актуальною.

Формулювання цілей. Основною метою статті є теоретичне обґрунтування поняття "творче мислення" як передумови розвитку професійної мобільності, виявлення взаємозв'язку професійного та творчого мислення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психології творчість розглядається у процесуальному та особистісному аспектах. Процесуальний аспект містить творчу діяльність і її перебіг, фази розв'язання творчих задач, пошукову діяльність і її результати, реконструкції, конструкції тощо. В особистісному аспекті – це характеристики специфіки творчих здібностей, мотивів, інтересів, знань, умінь і навичок, самосвідомості, вольових якостей тощо. Так, наприклад, творчість, на думку американського вченого Н. Хілла, можна визначити "як успішний політ думки за межі невідомого". З точки зору одного з найвидатніших мислителів Н. Бердяєва, "творчість, – це просвітлення та перетворення світу, ...внесення у

світ принципової новизни". У своєму циклі досліджень В. Роменець зазначає, що "творчість – це й засіб самопізнання, це й засіб саморозвитку, це й дивовижне дзеркало, в якому відображаються найтонші намагання й очікування людини, найпогаємніші її думки, вся велич її духу, її неповторного "Я". У тлумаченні Я. Пономарьова творчість є "взаємодія, яка веде до розвитку". Отже, творчість – це діяльність, що породжує щось якісно нове, що раніше ніколи не існувало й відрізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю".

Творче мислення є предметом дослідження багатьох науковців, зокрема: Г. Альтшуллера, А. Брушлінського, О. Лука, В. Моляко, Я. Пономарьова, Е. Телегіної, Б. Яновського та інших. Творче мислення постійно знаходить нові варіанти розв'язання проблеми й використовує такі мисленнєві операції, які дозволяють детально вивчити різноманітні аспекти дослідженого явища.

Розробка фундаментальних основ психології творчого мислення проводилась переважно шляхом експериментально-теоретичних досліджень, які ґрунтувались на розумінні психічного як процесу. Один із напрямів такого вивчення присвячено мисленнєвій діяльності як процесу розв'язування задач, що зустрічаються у навчальній, професійно-трудова, ігровій діяльності людини, а також спеціально призначено для лабораторних експериментів.

Створені у цьому напрямі досліджень діагностичні методи були спрямовані на виявлення цілемотиваційних, змістових і процесуальних компонентів мисленнєвої діяльності, які характеризують її загальні та індивідуальні закономірності, що виявляються в онто- і філогенезі, в різних умовах розвитку та навчання. Отримані з їх допомогою результати дозволяють більш глибоко та різносторонньо пояснити, що таке творче мислення, від чого воно залежить і чому його вимірювання за допомогою тестів не можна вважати дос-

коналим. Ці дані представлено в численних публікаціях з проблем розвитку творчого потенціалу особистості відомих психологів і педагогів. Зокрема, психологічні аспекти творчої діяльності, розвитку творчого мислення розкриваються у працях Л. Виготського [1], О. Леонтьєва [2], А. Брушлінського [3], Г. Костюка [4], О. Матюшкіна [5], Я. Пономарьова [6], О. Тихомирова [7] та інших.

Характеризуючи творче мислення, Е. де Боно створив концепцію "нешаблонного мислення", згідно з якою творчість передбачає відступ від загальноживаної низки логічних побудов під час роздумів [8]. Творче мислення є особливим різновидом нешаблонного мислення. В одних випадках його результати представлено через геніальні творіння, а в інших – є лише новим поглядом на речі. Творче мислення потребує таланту, а нешаблонне мислення доступне для кожного, хто зацікавлений в одержанні нових ідей. Основні принципи нешаблонного мислення, на думку психолога, – це: усвідомлення домінуючих ідей, пошук різних підходів до розв'язання, визволення з-під жорсткого контролю шаблонного мислення, використання випадку.

Як зазначає Е. де Боно, "...для посилення ефективності випадкового процесу необхідно звільнити інформацію від старих і жорстких структур і дати їй можливість взаємодіяти з будь-якою іншою інформацією... Роль випадку є дуже значною, але необхідно вміти скористатися ним і розвинути далі надані ним факти" [8, 95]. Повна детальна розробка ідей може вимагати довгих років важкої роботи, але сама ідея часом виникає раптово, несподівано, як результат "освянення".

Л. Виготський стверджував, що в повсякденному житті творчість – це необхідна умова існування, і все, що виходить за межі рутини, завдячує своїм виникненням творчій діяльності людини. "Якщо так розуміти творчість, – зазначав він, – то неважко помітити, що творчі процеси в усій своїй повноті виявляються вже в дуже ранньому дитинстві... Гра дитини є не просто згадка про пережите, а й творча переробка пережитих вражень, комбінування їх і розбудова з них нової дійсності, що відповідає запитам та потягам самої дитини" [1, 168].

На думку А. Брушлінського, "мислення будь-якого індивіда хоча б незначною мірою є творчим, продуктив-

ним, самостійним відносно конкретного суб'єкта", і тому "не варто ділити мислення на репродуктивне і продуктивне, творче: є просто мислення як пошук і відкриття, створення суб'єктом чогось нового" [3, 16]. Дійсно, рівні продуктивного мислення в різних людей на різних етапах психічного розвитку можуть суттєво відрізнятися. Різноманітні види й рівні активності суб'єкта утворюють цілісну систему внутрішніх умов, через які впливають на нього будь-які зовнішні причини, подразники. Адаптація до всієї людської культури не заперечує, а, навпаки, передбачає самостійну та активну діяльність (ігрову, навчальну, трудову тощо) кожної дитини, підлітка, юнака, дорослого. Такі відкриття суб'єкт здійснює у взаємодії із суспільством, у результаті чого формується його мислення як складне багатоконпонентне системне утворення.

Цілісна концепція творчості, як психічного процесу, була запропонована Я. Пономарьовим [6], який розробив на основі теоретико-експериментальних досліджень структурно-рівневу модель центральної ланки психологічного механізму творчості. В одному з циклів своїх досліджень автор поставив завдання "...відшукати те явище, в якому б розумова здібність не була завальована знаннями, набутими індивідом" [6, 178]. Таким явищем став внутрішній план дії, тобто можливість людини думати й діяти "про себе". За допомогою спеціально сконструйованих завдань вдалося простежити розумовий розвиток дітей, були встановлені етапи розвитку здібності "думати про себе", розвиток якої завершується у 12–13 років життя людини.

У циклі досліджень Я. Пономарьова було встановлено декілька фаз розв'язання творчих завдань дорослими, розумово розвинутими людьми. Зіставлення висновків досліджень довело, що етапи онтогенезу здібності "думати і діяти про себе" не зникають, оскільки вони перетворюються у структурні рівні організації механізму, за допомогою яких розв'язуються творчі завдання. Автором сформульований закон перетворення етапів розвитку системи у структурні рівні її організації і ступені подальшої розвивальної взаємодії (ЕРС – етапи, рівні, ступені).

Досліджуючи творче мислення, Д. Богоявленська пропонує приймати за одиницю аналізу при діагностиці творчих здібностей інтелектуальну активність, чи "ініціативу". На думку ав-

тора, "інтелектуальна активність відображає діалектичну взаємодію розумових здібностей і мотиваційних факторів, у результаті якої мотивація або ж стимулює, або ж знижує прояви цих здібностей" [9, 22].

Характеризуючи специфіку творчої особистості, В. Рибалка зазначає, що "творчу особистість доцільно визначити як суб'єкта творчих соціальних відносин і продуктивної діяльності з притаманними їй розвиненими, системно пов'язаними якостями, або краще – соціально зумовленою системою психічних властивостей" [10, 25].

Отже, творче мислення – це вища форма розвитку мислення, яка проявляється у творчій активності, у процесі якої відбувається відображення об'єктів навколишньої дійсності з одночасним творчим перетворенням, творчою переробкою у свідомості суб'єктивних образів. Творче мислення реалізується шляхом виходу думки за межі звичайного способу міркування, розв'язання особистістю творчих задач нетрадиційним, невідомим для неї раніше способом.

Професійна діяльність у сучасних умовах потребує розвинутого професійного мислення, професійної творчості, професійної мобільності. Професійна творчість – це знаходження нових нестандартних способів розв'язання фахових задач, аналіз професійних ситуацій, прийняття професійних рішень. Результатами професійної творчості може бути: нове розуміння предмета праці (нові ідеї, закони, концепції, принципи), новий підхід до реалізації професійних дій (нові моделі, технології, правила), отримання нових результатів у професійній діяльності тощо.

Дослідження професійної технічної творчості у психології проводяться з початку ХХ ст. та особливо інтенсивно розробляються сьогодні, що відображено у працях В. Алексеєва, А. Антонова, Г. Василевської, Є. Верещака, Ю. Гільбуха, С. Губенкова, О. Зазимка, О. Коркунової, А. Маркової, В. Моляко, В. Путиліна та інших. Проведений аналіз цих психолого-педагогічних робіт дозволяє зробити припущення, що професійна творчість створює сприятливі умови для розвитку професійної мобільності сучасних фахівців, оскільки професійна творчість спрямована на створення принципово нових технічних механізмів, на пошук для існуючих приладів нових можливостей ви-

користання. Зважаючи на це, професійна технічна творчість може мати різні рівні залежно від її результатів:

- вищий рівень, результатом якого є принципово нові винаходи чи науково-технічні відкриття, що роблять революцію в науці, та технології;

- середній рівень, результатом якого є удосконалення технічного обладнання і технології;

- нижчий рівень, результатом якого є використання існуючих технічних приладів і засобів виробництва в нових, не притаманних їм функціях, які все ж таки задовольняють потреби в удосконаленні виробництва.

Вищий рівень технічної творчості можна віднести до винахідництва, середній та нижчий – до раціоналізації. Винахідництво – це нове, суттєво відмінне технічне розв'язання завдання у будь-якій галузі народного господарства, що дає позитивний ефект виробництву (конструктивні прилади, технологічні способи, нові машини, механізми тощо).

Досліджуючи проблеми технічної творчості, Г. Альтшуллер теоретично обґрунтував і практично довів, що винахідництво – процес керований [11]. Вихідним положенням його теорії є наступне: технічні об'єкти, як і будь-які об'єктивно існуючі системи, у своєму розвитку підкоряються певним законам. У процесі вивчення цих законів автором розроблено алгоритм розв'язання винахідницьких задач (АРВЗ), де основним виступає поняття технічної суперечності. Максимальне загострення протиріч і їх розв'язування за допомогою типових прийомів призводить до принципово нових, винахідницьких рішень, які усувають саме причину виникнення даної технічної суперечності. Методика Г. Альтшуллера передбачає послідовність, яка допомагає уникнути помилок під час розв'язування. Розглядаючи задачі по кроках, не слід звертати уваги на варіанти розв'язань, які виникають паралельно. Навіть якщо із самого початку знайдено правильне розв'язання, розбір потрібно провести до кінця [11].

У свою чергу, В. Моляко, як один із провідних дослідників цієї проблеми, називає такі прояви технічної твор-

чості: інтерес до техніки, який проявляється через розв'язання задач, творчий конструкторський задум, технічна винахідливість, вміння використовувати логічні принципи, схильність до набуття технічних знань, вміння кодувати технічні образи та поняття [12].

На матеріалі проектно-конструкторської діяльності В. Моляко виділяє чотири основні рівні конструювання [12]: найпростіший, репродуктивний, продуктивний, творчий.

Найпростіший рівень характеризується обмеженістю елементів та виділенням найпростіших структур, безпосереднім об'єднанням частин завдання. Залежно від складності предмета, який потрібно створити, формуються репродуктивний, продуктивний і творчий рівні.

Репродуктивний рівень конструювання пов'язаний із конструюванням за кресленнями й макетами. Це конструювання дублює, у якому використовується вже готовий принцип. У його основу покладено застосування вже готового продукту без змін або з незначними змінами.

Продуктивний рівень конструювання – це створення нових деталей, вузлів, механізмів, машин, приладів на основі вже розроблених та відомих, але з упровадженням значних їх змін. Продуктивне конструювання ґрунтується на пошуку аналогів, на перекомбінуванні та реконструкції, але якою новою не була б конструкція, усе-таки передбачається ознайомлення із попередньою конструкцією, її кресленнями, макетами, характеристиками тощо.

Вища форма продуктивного конструювання – творче конструювання. Цей рівень передбачає створення нової конструкції тільки завдяки уяві, фантазії; він виникає випадково, пов'язаний з інтуїтивним мисленням, однак зустрічається, як вказує В. Моляко, дуже рідко.

Висновки. Отже, ми намагалися розглянути питання щодо розвитку творчої спрямованості людини, охарактеризувати творчі здібності та технічну творчість, оскільки наше дослідження орієнтоване на розвиток професійної мобільності в сучасних фахівців не тільки у репродуктивній формі, а й у

творчому напрямі. Тому, на нашу думку, важливою у вивченні специфічних особливостей професійної мобільності постає проблема її зв'язку із творчістю і творчими здібностями людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Выготский Л. С.* Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – М. : Просвещение, 1991. – 90 с.
2. *Леонтьев А. Н.* Избранные психологические произведения : в 2 т. / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 1. – 392 с.; – Т. 2. – 320 с.
3. *Брушлинский А. В.* Мышление и прогнозирование (Логическо-психологический анализ) / А. В. Брушлинский. – М. : Мысль, 1979. – 230 с.
4. Психология / [за ред. Г. С. Костюка]. – К. : Радянська школа, 1968. – 573 с.
5. *Матюшкин А. М.* Психологические предпосылки творческого мышления / А. М. Матюшкин // Мир психологии. – 2001. – № 1. – С. 128–141.
6. Пономарёв Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарёв. – М. : Наука, 1976. – 304 с.
7. *Тихомиров О. К.* Структура мыслительной деятельности человека / О. К. Тихомиров. – М. : Изд-во МГУ, 1969. – 259 с.
8. *Боно Э.* Рождение новой идеи. О нешаблонном мышлении / Эдвард де Боно. – М. : Прогресс, 1976. – 143 с.
9. *Богоявленская Д. Б.* Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1983. – 176 с.
10. *Рибалка В. В.* Психология развития творческой личности: навч. посіб. / В. В. Рибалка. – К. : ІЗМН, 1996. – 236 с.
11. *Альтшуллер Г.* Как стать гением: Жизненная стратегия творческой личности / Г. Альтшуллер, И. Верткин. – Минск : Беларусь, 1994. – 479 с.
12. *Моляко В. А.* Психология конструкторской деятельности / В. А. Моляко. – М. : Машиностроение, 1983. – 134 с.

Стаття надійшла 8.10.2015 р.